

szállás óráival egybehangzóknak kell lenniök. (26 l.) Két külön fejezetben taglalja azután a szerző a könyvfestés két főelemét, a dekoratív részleteket és az önálló képeket s a következő, esztetizáló álláspontjának megfelelő, eredményre jut: «Das Entwicklungsbild der Buchillustration stellt sich uns nicht in der Form einer Treppe dar, die stufenweise hinaufführt zum Plateau ihrer Höhe und stufenweise wieder hinab. Ihre reine Höhe ist nur ein schmaler Grat, auf dem sich kaum verweilen lässt, unmerklich gleitet der Fuss schon hinab.»

A 28 képes táblán 77, jobbára erősen redukált s így az eredetiről igen tökéletlen képet adó illusztráció van; ez sem módszeres gyűjtemény, hanem az esztetikai fejtegetéseket, párhuzamokat illusztráló példatár francia, bizánci, angol, ir, olasz és flamand kéziratokból összeválogatva. 2

Fumagalli G. *L'arte della legatura alla corte degli Estensi, a Ferrara e a Modena, dal sec. XV. al XIX. col catalogo delle legature pregevoli della biblioteca Estense di Modena.* Firenze. MCMXIII. 4r. LXXII, 104. l. 29 tábla. Ára 20 L.

Az ESTE-család vagyoni leltárai közül időrendben a legrégebb 1436-ban kelt. E kimutatásban könyvek is szerepelnek, melyek Guiseppe PARDI megállapítása szerint három forrásból származnak. Egy részük már 1393-ban a család birtokában volt s valószínűleg Alberto marchese szerezte meg, egy másik részüket III. Niccolo vásárolta 1429 és 1436 között fia, Leonello számára, GUARINO útmutatása nyomán, míg a francia kéziratokat ugyanezen Niccolo harmadik felesége Riccarda di SALUZZO hozta a házhoz. Ujabb könyvek szerepelnek a Borso d'ESTE könyvtáráról 1467-ben fölvelt leltárban. Mindkét jegyzék a kéziratok kötésének a minőségét is leírja s itt-ott az alkalmazott felírásokra és jelvényekre is kiterjeszkedik.

A kötések leírásában az arany-gyöngyök, melyek az u. n. MEDICI-kötéseket jellemzik, az I. Ercole herceg ruhatáráról 1471—1478 vezetett jegyzékben tűnnek föl először, még pedig az 1472. évszámmal s mindig kifejezetten firenzei termékeknél. A herceg felesége, Eleonora d'Aragona, főleg vallásos iratokat gyűjtött s kiváló gondot fordított külső fényükre, amint ez a halálakor (1493-ban) készült leltárból kiderül. A herceg egész könyvtáráról, mely 512 kéziratból állott, 1495-ben teljes leltárt készítettek. Megvan továbbá azon könyvek jegyzéke is, melyeket a hírhedt Lucrezia BORGIA 1502-ben magával hozott Ferrarába, amikor

Alfonsoval házasságra lépett. Az itt felsorolt könyvek egyike, meglehetősen rongált állapotban, ma is Modenában van.

I. Ercole leánya Isabella könyvszeretetéről, aki 1490-ben lett Francesco GONZAGA feleségévé, csak néhány elszórt adatunk van. Könyveikettő hijján mind elkallódtak s e kettő is külföldi magántulajdonba került.

A gazdag levéltári följegyzések e kéziratok készítői s könyvkötői felől is bőségesen tájékoztatnak. III. Nicolo idejében, az 1434—35. években, sokszor szerepel a számadások között egy BARTOLOMEO cartolaro neve. Borso idejében Bernardo CARNIERO, de különösen Nicolo de' Nigrisoli végezte a könyvkötői munkálatokat. I. Ercole uralkodásának elején, 1472-ben GREGORIO cartolaro, majd 1476-ban ennek fia, ALIPRANDO DE GREGORIO szerepel könyvkötő-munkálatokért fölvetett összegekkel a számadási lajstromokban. Mellettük egy FRANCESCO DAL ZIO vagy DAL GIGLIO is szerepel, míg MATHEO DA FERRARA, egy másik e korabeli könyvkötő, tudomásunk szerint nem dolgozott az udvar számára.

Szerző ezután részletesen foglalkozik a ferrarai könyvkötészet XV. századi történetével, annyagával és technikájával. Az ESTÉ-k legrégebb kötésein a kizárólagos dísz a többé-kevésbé gazdag fémveretek szolgálatjában s így ez emlékek elsősorban az ötvösség keretébe utalhatók. Ilyen áttörtmivű fémkeretekkel és rozettákkal díszesek azok a nagyméretű coralisok is, melyeket Borso herceg ajándékozott a karthausi szerzeteseknek a XV. század hatvanas és hetvenes éveiben. Végül a fémfoglalatba gyakran metszett köveket is illesztettek, amire szintén van példa a ferrarai emlékek között. Vaknyomású bőrkötések, melyeket 1501-ben egy francia könyvjegyzék *à la mode d'Italie*-nak jelöl, Ferrarában is készültek, itt azonban stampadi vagy ligadi alla fiorentinának nevezik őket. A század vége felé a velencei-kötésstílus is elterjed, legalább az 1495. inventár egy *stampato oro* kódexről tesz említést.

A XVI. század ESTÉ-i közül bibliofil hajlamaival az 1533-ban született II. Alfonso tűnik ki. Könyvtárából még ma is fennmaradt hét, különböző származású kötet. Egyikük dedikációs példány, melyet a műszerzője MATTHIOLI Velencében készíttetett; ugyancsak Velencében nyomtatták, de kétségkívül Ferrarában kötötték be azt a két kötetet, melyet szerzőjük, Ippolyto RIMALDI, dedikált a hercegnek. Stílusunk nehézkes, a használt anyag: bőr és arany egyaránt rossz. A többi négy kötet latin klasszikusokat tartalmaz és francia könyvkötő-műhelyben ké-

szült. Nem valószínűtlen, hogy Alfonso, akinek anyja francia nő volt, maga küldte, ha nem is összes, de legalább is legértékesebbnek tartott könyveit Franciaországba bekötetésre. Erre látszik vallani az a körülmény is, hogy mind a négy fennmaradt kötet egy és ugyanazon műhelyből került ki. E föltevés mellett szól a RIMALDI ajándékozta kötetek sze­gényes technikai kivitele és rossz anyaga, mely minden szónál éke­sebben mutatja, mennyire süllyedt ez időben az olasz könyvkötő mű­vészet még Ferrarában is, ahol pedig a többi középolaszországi váro­ sokhoz viszonyítva, még eléggé magas niveaun állott ez az ipar­művészeti ág.

Modenában, ahová a hercegi család 1598-ban tette át székhelyét, még siralmasabbak voltak a viszonyok s a következő században sem javultak. Itt már nemcsak az arany volt rossz, hanem a munkások keze sem eléggé gyakorolt. Egy apró vasakból elég ízléssel egybeállított diszitmény kivitele pl. oly gyarló, hogy a bélyegzők felnyomásakor több helyt megrongálódott a kötés bőre. Valamivel jobbak a viszonyok a XVII. század második felében, habár az izlésebb munkák mellett, minő pl. *SCALA L'Ungheria compendiata* című művének cimeres kötése, elég sűrűn bukkannak fel rajzban s kivitelben egyaránt silány ter­mékek is. A század vége felé többször előfordul a hercegi levéltár föl­jegyzései közt egy MONFERRINO nevű modenai könyvkötőmester, akinek többi között az I. Ferenc herceg gyászünnepe­lyéről kiadott alkalmi kiadvány 26 példánya bekötéseért 312 lírát fizettek. Műhelyének egyéb termékeit azonban a hercegi könyvtár mai állományában teljes biz­tonsággal nem lehet megállapítani. A XVIII. század folyamán szintén több, tisztességes színvonalon álló kézi aranyozású kötés készült Modená­ban, de mesterüket közelebről megállapítani nem sikerült.

A Modenával szomszédos Reggio könyvkötészete stilsztikai és technikai szempontból teljesen Modena hatása alatt, csakhogy még egy okkal alacsonyabban áll. Egyetlen ismertebb nevű mestere, az 1816-ban 69 éves korában elhunyt Pietro FERRARINI sem emelkedett felül a *sacra mediocritason*.

Jóval magasabb fokon állott a könyvkötőművészet Bolognában, melyet az ESTE-könyvtárban néhány LE GASCON-modorában készült legyezős-kötés képvisel.

Visszatérve az ESTE-könyvtár történetéhez, szerző kifejti, hogy a fényes gyűjtemény az idők folyamán épen nem maradt érintetlenül. Főleg a könyvtárnak Ferrarából Modenába történt átköltözé­sekor

merültek föl súlyos veszteségek, bár már előbb is, főleg az 1471., 1532. és 1554. tűzvész alkalmából, megcsappant a könyvtár állománya. Az átköltöztetés (1598) után is többször változtatott helyet a gyűjtemény s minden ilyen helyiségváltoztatás megfelelő veszteséggel járt. Sőt a derek könyvtárosok is hozzájárultak a könyvtári anyag apasztásához s a kezükön elsikkadt anyagot csak kis részben sikerült utóbb ismét visszavásárolni. Sok kárt okozott, főleg kötés-történeti szempontból, a hercegi könyvtárban a XVIII. század folyamán lábra kapott az a sajnálatos szokás is, hogy a régi kéziratok és könyvek eredeti kötését sorba leszedték s a kor izlésének megfelelő diszes új köntőssel cserélték föl. Szinte hagyománnyá vált, hogy e ma már barbárságnak minősített eljárást főleg a TIRABOSCHI könyvtárossága idejére (1770—80) tegyék s most FUMAGALLI okmányokkal igazolja, hogy ezúttal a hagyomány megfelel a történelmi valóságnak.

Befejezésül szerző megemlékezik azokról az idegen könyvtárakról, melyek egyes részei többé-kevésbé jogos úton beolvadt az ESTE-k gyűjteményébe. Így néhány görög és latin kódex ALBERTO PIO DA CARPI híres gyűjteményéből való, melynek zöme az OTTOBONI-könyvtárral a Vatikánba került. Néhány kötet, «közvetett úton», PICO DELLA MIRANDOLA gyűjteményéből jutott a modenai könyvtárba; a FONTANELLI-könyvtár egy részét 1778-ban III. FERENC herceg szerezte meg: 33.500 lira lefizetése útján; míg az OBIZZI marchesék becses könyvtára örökségképp szállott az ESTE-családra. Ránk nézve különösen becses a könyvtár idegen elemei között az a 15 több-kevesebb fényel miniált kézirat, mely MÁTYÁS király könyvtárából jutott a gyűjteménybe. Számuk eredetileg 17 volt, de kettejüket, melyek ő Felsége nagylelkű ajándékából most a M. N. Múzeum féltett kincsei, V. FERENC herceg engedett át 1847-ben «non certo di sua spontanea volontà, ma cedendo a una vera sopraffazione». Hogyan került ez a 17 kódex Ferrarába, máig sincs teljesen tisztázva s FUMAGALLI is csupán föltevésekre szorítkozik. TIRABOSCHIVAL együtt azt hiszi, hogy egy részüket Ippolito d'ESTE vásárolhatta esztergomi primás korában; egy másik részüket azonban, ha ugyan nem mindet, 1560-ban vásárolta II. Alfonz számára Girolamo FALETTI Velencében, ismét mások még később kerülhettek a hercegi thékába s talán nem is mindig a legegyszerűsebb úton. Sajnos, a 15 meglévő kézirat közül ma már csupán egynek van meg eredeti kötése, ezt igen sikerült reprodukcióban be is mutatja a III. táblán. A Korvin-kötés kérdésével tüzetesebben foglalkozik, jórészt GOTTLIEB

fejtegetéseire támaszkodva, de föltevését, az aranyozás nápolyi eredetét illetőleg, nem találja kétségbevonhatatlannak.

Maga a katalogus 375 művészi értékű vagy cimeres kötés leírását nyújtja könyvtári jegyük kíséretében. Feltűnő, hogy az eredeti méreteket sehol sem teszi ki s ekként a jobbra kisebbitett hasonmások valódi nagyságáról helyes fogalmat nem alkothatunk magunknak. Az egyszínű fénynyomatú táblák száma 29, amihez még a bevezetés illusztrálására szolgáló 3 tábla járul.

H. R.